

Kitap Çeviri / Book Translation

İSLAM İNANÇ ESASLARI (KAVÂİDÜ'L-AKÂİD)

Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî*

Murat AKIN**

GİRİŞ

Rahman ve Rahîm olan Allah'ın adıyla

Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî (Allah ondan razı olsun) şöyle dedi: Hamd O Allah'adır ki; (insanı) ilk yaratan ve öldükten sonra tekrar diriltecek olan O'dur. O, dilediğini yapma yetkisi elinde bulunandır. Yüce arşın sahibi olup gerektiğinde şiddetli kahrı bulunandır. Kullarının samimi olanlarını doğru yola ileten, sağlam yolda yürüten, tevhide şahitlik yaptırdıktan sonra kullarının inançlarını şüphe ve tereddütten koruyarak onlara nimet veren O'dur. O, kullarını rasûlü Mustafa (s.a.s.)'ın yoluna tâbî kılan, onun değerli arkadaşlarının yolunda gitmelerini sağlayandır. O, zatında ve fiillerinde en iyi sıfatlarıyla -ki bu sıfatları gerçek manada dinleyenler bilir- kullarına tecelli edendir. Zâtında bir olup ortağı ve benzeri bulunmayan, samet olup zıddı bulunmayan, tek olup dengi bulunmayan, kadîm olup öncesi bulunmayan, ezeli olup başlangıcı bulunmayan, sonu olmayıp varlığı ebedi devam edecek olan O'dur. O, kendisi için inkıta olmayan kayyûm, kesinti olmayan daîm, ezel ve ebedde celâl sıfatıyla muttasıf olan, çağlara ve ecellerin gelip geçmesine rağmen zaman aşımına uğramayandır.

* Müslüman coğrafyasında, Hüccetü'l-İslam (İslam'ın sağlam delili) unvanıyla tanınan, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî (ö. 505/1111), şüphesiz İslam düşünce tarihinde son derece etkin isimlerden birisidir. Onun bu etkinliğinde, bıraktığı eserlerin katkısı büyüktür. Çünkü bu eserlerin her biri, ilim ehli için birer hazine mesabesindedir. Gazzâlî, *el-İktisâd fi'l-İ'tikâd* isimli eserinde Ehl-i sünnetin düşüncesini ayrıntılı bir şekilde izah etmiştir. Çevirisini yaptığımız *Kavâidü'l-Akâid* isimli eserde ise bu akidenin özeti sunulmuştur. Oldukça muhtasar olan bu eserde selefin metodunu takip ederek ayrıntıya dalmamıştır. Hacmi küçük olmasına rağmen, içerdiği konular bakımından son derece önemlidir. Tevhid esaslarının sırayla ele alındığı bu eseri "İslam İnanç Esasları" ismiyle çevirmeyi uygun gördük. Akâid esasları, zaman ve mekâna bağlı olmaksızın her an önem arz ettiğinden bu çevirinin faydalı olacağını ümit ediyoruz. Eser Gazzâlî'nin *Mecmûatu'r-resâil* isimli çalışmasının içerisinde yer almaktadır. Çeviride dikkate aldığımız, 1971 yılında Dârü'l-kütübü'l-ilmiyye tarafında Beyrut'ta yapılan baskısıdır. (Bkz.: Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, *Kavâidü'l-Akâid*, Mecmûatu'r-resâil içerisinde, Dârü'l-kütübü'l-ilmiyye, Beyrut, 1971) Gazzâlî, herhangi bir bölüm ve başlık vermeden bir metin halinde eserini tamamlamıştır. Biz, metnin daha kolay anlaşılması ve sistematik olması için eseri; giriş, ilahiyât, nebeviyyât, sem'îyyat gibi bölümlere ve bazı alt başlıklara ayırarak hazırlamaya çalıştık. Ayrıca gerektiğinde dipnotlarla bazı açıklamalarda bulunduk. Bu çalışmanın insanlık için faydalı olmasını rabbimden temenni eder, İmâm Gazzâlî'yi bir kez daha rahmetle yâd ederiz.

** Yrd. Doç. Dr., Bülent Ecevit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

Geliş Tarihi : 11.10.2016

Kabul Tarihi : 30.11.2016

Muhakkak ki "O, ilktir, sondur, zahirdir, batındır. O, her şeyi bilendir."¹

İLAHİYYÂT

Tenzih²

Muhakkak ki Allah, bir şekle girmiş cisim ve ölçülü bir cevher değildir. O, ölçme ve kısımlara ayrılma bakımından canlılara benzemez. Yine O, cevher olmadığı gibi cevherler ona hulul etmez. Araz olmadığı gibi arazlar ona hulul etmez.³ Bilakis hiçbir varlığa, hiçbir varlık da ona benzemez. Hiçbir şey onun gibi değildir⁴ o da hiçbir şey gibi değildir. O, herhangi bir miktarla sınırlandırılmaz. Kitalar O'nu içine alamaz. Yönler O'nu ihata edemez. Yerler ve semalar O'nu içine alamaz. Muhakkak ki O, söylediği şekliyle hangi manayı kastediyorsa o manayla arşın üstüne istifa etmiştir.⁵ Arşa herhangi bir temastan, yerleşmeden, mekanlaşmadan ve başka bir yere intikal etmekten münezzehtir. Arş O'nu taşıyamaz. Aksine O, arşı

1 el-Hadîd, 57/3.

2 Kelime olarak, "Maddi olan ve olmayan kötü ve nahoş şeylerden uzak olmak" anlamında olup, Allah'ın kusur ve ayıplardan, yaratılmışların hallerine benzemekten beri ve yüce olduğunu ifade etmekte kullanılan bir kavramdır. Kelâm ilminde Cenâb-ı Hakk'a nisbet edilmesi caiz olmayan selbî sıfatların benimsenip ifade edilmesi anlamında kullanılır. (Bekir Topaloğlu-Ilyas Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, İSAM Yay., İstanbul 2010, s. 313.) Musannıf, bu kısımda Allah'ın noksan sıfatlardan münezzehe olduğunu özlü bir şekilde ifade etmektedir. Bunların belli bir sayıya hasredilmesi doğru olmamakla beraber, önemlileri kısaca şunlardır: başlangıcı olmamak (kıdem), varlığının sonu olmamak (bekâ), sonradan olan şeylere benzemek (muhâlefetün lil-havâdis), var olmak için başka bir varlığa muhtaç olmaması (kıyâm bi nefsihi), zâtında, sıfatlarında ve fiillerinde eşi ve benzerinin olmaması (vahdâniyet). Vücûd sıfatı, sıfat-ı nefsiyye olarak isimlendirilip "varlığı başkasından değil zâtının gereğidir" şeklinde anlaşılabılır.

3 Tevhîdî ispatlama noktasında genellikle âlimler cisim, cevher ve araz kavramlarını kullanmaktadırlar. Çünkü bazı ekol ve şahısların Allah'a mevcut anlamında cisim cevher veya araz dedikleri bilinmektedir. Bundan dolayı bu kavramların bilinmesi önemsenmiştir. Kısaca bunları şöyle izah etmek mümkündür: Cismin tanımında iki görüş dikkat çekmektedir. Bunların birincisi; uzunluğu, genişliği, derinliği olan ve bu nedenlerle evrende yer kaplayan şeydir. İkinci görüşe göre ise cisim, bir araya getirilmiş ve birleştirilmiş şey olarak tarif edilmiştir. Allah, böyle olmadığından yani uzunluğu, genişliği, derinliği olmayan ve bir araya gelen şeylerden meydana da gelmediğinden O'na cisim denilemeyeğini savunmuşlardır. (Geniş bilgi için bkz.: Eş'arî, Ebû Hasan Ali b. İsmail, *Makâlâtü'l-İslâmiyyin ve ihtilâfu'l-musallîn*, Th., Nuaf Cerrah, Dâru Sader, Beyrut, 1429/2008, s. 175-178.) Cevher, "dış dünyada kendi başına bulunabilen, değişmeyen daima yüklem konusu olmakla kendisi yüklem olmayan varlık" şeklinde tarif edilmiştir. (Cürcânî, Seyyid Şerif Ali b. Muhammed b. Ali, *et-Ta'rifât*, Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1416/1995, s. 79.) Kendi başına mevcûd olup zâtıyla kâim olan cevhere âyan da denilir. (Nesefî, Ebu'l-Muîn Meymun b. Muhammed, *Tabsiratu'l-edille fi usûli'd-din*, Nşr. Hüseyin Atay, Şaban Ali Düzgün, TDV Yay., Ankara, 2004., C. I, s. 62.) Cevher ile cismi birbirinden ayrı değerlendirenler de olmuştur. Cevherin uzunluk ve genişliği varken cismin uzunluk ve genişliğinin yanı sıra derinliği de bulunmaktadır. Cisimlerin parçalanmayan cevherlerden meydana geldiği kabul edilir. (Osman Aydın, *İslam Düşüncesinde Akileşme Süreci Mu'tezilenin Oluşumu ve Ebu'l-Huzeyl Allâf*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2001, s. 175.) Araz, "kendi başına kâim olmayan varlığı ancak konuya yüklem olmakla mümkün olandır." şeklinde tanımlanır. Kısaca boşlukta yer tutan veya bir konuda bulunabilen durumu ifade eder. (Curcânî, *Ta'rifât*, s. 426.) Mesela taşın kendisi cevher olarak isimlendirilirken onun sertliği araz diye isimlendirilmektedir. Fakat cevher, cisim ve araz kavramlarının net bir şekilde farklılığından bahsetmek bir hayli güç olmaktadır. Âlemin sonradan yarıldığını ortaya koymak için, ilk olarak Mu'tezilî âlimler cevher ve araz kavramlarından istifade etmişlerdir. Âlemin ezeli olmayıp sonradan yaratıldığını ve bunun için de bir yaratıcıya muhtaç olduğunu ifade ederek bir Tanrının varlığına ulaşılmaya çalışılmıştır.

4 Benzer ifadeler için bkz.: eş-Şûrâ, 42/11

5 İstiva: Lügatte, yükselmek ve karar kılmak demektir. Allah'ın bir sıfatı olarak, keyfiyeti bilinmeksizin Allah'ın Arşı hüküm altına alması demektir. "*Rahmân, Arş'a istivâ etmiştir.*" Tâhâ, 20/5 ayetini A'raf 7/54 ayetiyle beraber ele aldığımızda; "*Rahman, Arş'ı hüküm altına almıştır.*" şeklinde anlamak mümkündür.

da arşı taşıyanları da kudreti ile tutmaktadır.⁶ O, semadan da yerin derinliklerinden de üstündedir.

Bu vasıflar O'nu yere ve yerin altına uzaklaştırmadığı gibi O'nu arş ve semaya da yaklaştırmaz. Bilakis O, yer ve yerin altından yüce olduğu gibi arş ve semadan da yücedir. Tüm bunlara rağmen o kuluna şah damarından daha yakındır.⁷ O, her şeye şahittir.⁸ O'nun zâtı cisimlerin zâhatına benzemediği gibi, O'nun yakınlığı da cisimlerin yakınlığına benzemez. Hiçbir şey O'na O da hiçbir şeye mahal olmaz. Zamanla sınırlandırmaktan münezzehtir olduğu gibi mekânla sınırlandırmaktan da münezzehtir/yücedir. Muhakkak O, zamanı ve mekânı yaratmadan önce ne idiyse şu anda da odur. O, yarattıklarının sıfatlarından uzaktır. Zâtında O'nun dışında bir şey ve O'nun dışındaki bir şeyde de onun zâtı olmadı. Muhakkak ki O, herhangi bir değişiklikten ve herhangi bire intikalden münezzehtir. Sonradan yaratılanlar O'na hulul etmez, arazlar ona yaklaşmaz. O, celâl sıfatıyla devamlı olup yokluktan münezzehtir. Aynı zamanda kemal sıfatlarında gelişim ve olgunlaşmaktan da münezzehtir. O, zâtında akıllarla bilinendir. Ayrıca onun zâtı cennette iyilere bir lütuf ve nimet olarak gözlerle görülecektir. Cemâline bakılarak kullara nimetlerini tamamlayacaktır.

Hayat ve Kudret⁹

Allah Teâlâ hayat sahibidir, gücü her şeye yetendir, dilediğini her durumda gerçekleştiren, yenilmeyen, kendisinde hiçbir kusur ve acziyet olmayandır. O'nu uyuklama ve uyku tutmaz.¹⁰ Son bulmak ve ölüm onun için geçerli değildir.

O, mülkün ve melekûtün,¹¹ izzet ve ceberrûtun¹² sahibidir.

6 Gazâlî'nin bu ifadeleri şu ayetlerden adeta özetlenmiş gibidir: "Şüphesiz Allah gökleri ve yer, nizamları bozulmasın diye tutuyor. Andolsun ki onların nizamı eğer bir bozulursa, kendisinden başka hiç kimse onları tutamaz. Şüphesiz O, halimdir, çok bağışlayıcıdır." (Fâtır, 35/41) "Göğün başluğunda emre boyun eğdirilmiş olarak uçan kuşları görmediler mi? Onları orada Allah'tan başkası tutamaz. Kuşkusuz bunda inanan bir toplum için ibretler vardır." (en-Nahl, 16/79) "Görmekte olduğunuz gökleri direksiz olarak yükselten, sonra Arş'a istivâ eden, güneşi ve ayı emrine boyun eğdiren Allah'tır..." (er-Ra'd, 13/2) "Melekler onun (göğün) etrafındadır. O gün Rabbinin arşını, bunların da üstünde sekiz (melek) yüklenir." (el-Hâkka, 69/17)

7 "Andolsun, insanı biz yarattık ve nefsinin kendisine fısıldıklarını biliriz ve biz ona şah damarından daha yakınız." (Kaf, 50/16)

8 "... O, her şeye şahittir." (Sebe, 34/47)

9 Musannıf, bu kısımda, hayat ve kudret sıfatlarıyla başlayıp ilim, irade, sem', basar ve kelam gibi Allah için varlığı gerekli olan sıfatlara yer verecektir. Bu tür sıfatlar genellikle sübûti sıfatlar olarak isimlendirilip kısaca şunları içermektedir: Diri ve canlı olmak (hayat), bilmek (ilim), dilemek (irade), sonsuz güç ve kudret sahibi olması (kudret), işitmek (sem'), görmek (basar), konuşmak (kelam), yaratmak (tekvin).

10 Bakara, 2/255.

11 Kur'an-ı Kerim'de, mülk, melik ve mâlik kavramları Allah'a nispet edilmiştir. Sahip olmak, elinin altında bulundurmak ve mutlak tasarruf sahibi olmak anlamlarında kullanılmaktadır. Mesela, "(Resûlüm!) De ki: Mülkün gerçek sahibi olan Allah'ım! Sen mülkü dilediğine verirsın ve mülkü dilediğinden geri alırsın. Dilediğini yüceltir, dilediğini de alçaltırsın. Her türlü iyilik senin elindedir. Gerçekten sen her şeye kadirsin." (Âli İmran, 3/26) ayetinde hüküm verme yetkisinin ve görülen görülmeyen her şeyin asıl sahibinin Allah Teâlâ olduğu ifade edilmektedir. Melekût kelimesi Allah'ın kâinat üzerindeki hâkimiyet ve tasarrufunu dile getirir. Daha çok Allah'ın gayb âlemine yönelik hâkimiyet ve tasarrufunu ifade ettiği kabul edilmektedir. Ayrıca Melik, esmâ-i hüsnâ içerisinde de sayılmaktadır. (Daha geniş bilgi için bkz.: Bekir Topaloğlu-Ilyas Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, s. 212)

12 Ceberrût kelimesi yaratıcının her şeyin üzerinde olan kudretini ifade etmektedir. "sahip oluş" mânası ifade

Saltanat, kahr,¹³ yaratmak ve emir ona aittir. (Kıyametten sonra) Gökler onun sağında dürülüp olacaktır. Bütün mahlûkat O'nun kudretine muhtaçtır. O, yaratmakta ve icat etmekte¹⁴ tektir. Bütün varlıkları ve yaptıklarını O yaratmıştır.¹⁵ Rızık ve ecelleri o takdir etmiştir. O'nun verdiği karar dışında bir şey gerçekleşmez. O'nun kudretinin dışında olan hiçbir şey yoktur. O'nun tasarrufu saymakla bitmez. Bu konuda bilgi vermenin de sonu gelmez.

İlim

Allah, bütün malumatı hakkıyla bilen, ilmiyle yerin derinliklerinde ve semanın üstünde cereyan eden olayları kuşatandır. Yer ve semada onun ilminin dışında zerre miktarı bir şey gerçekleşmez. O, zifiri karanlıkta, taş üzerindeki kara karıncayı ve havadaki zerreciklerin hareketlerini bilir. O, gizli olanı, sır olanı, vicdanlarda olanı, havâtırdaki¹⁶ olanları hiç kaybolmayan kadîm ve ezeli ilim sıfatıyla bilmektedir. Yoksa zâtında sonradan meydana gelen bir ilim sıfatıyla değil.

İrade

Muhakkak Allah Teâlâ, kâinatın varlığını irade eden, hâdisatı düzenleyendir. Mülk ve melekûta az veya çok, hayır veya şer, fayda veya zarar, iman veya küfür, ilim veya cehalet, kazanç veya hüsrân, fazlalık veya eksiklik, itaat veya isyan her ne meydana geliyorsa, ancak O'nun hükmü, takdiri ve dilemesiyledir.¹⁷ O'nun diledikleri olur dilemedikleri olmaz. Hiçbir bakış, hiçbir düşünce, O'nun dilemesinin dışında değildir. Bilakis O, hayatı başlatan, öldükten sonra tekrar diriltecek olan ve dilediğini yapandır. O'nun verdiği hükmü reddedecek ve geciktirecek hiç kimse yoktur. Kul, ancak onun yardımıyla günahattan uzak durur. Yine kul, ancak onun izni ve dilemesiyle ona itaat etmektedir. İnsanlar, cinler, melekler ve şeytanlar, kâinattaki bir zerreyi hareket ettirmek veya durdurmak üzere bir araya gelseler, onun izni ve iradesi olmadan bunu yapmaktan aciz kalırlar. O'nun iradesi, zâtıyla kâim sıfatları içerisinde. O, Ezelden beri bu

eden "zü" ve "azamet" anlamına gelen "ceberût" kelimeleriyle birlikte "zü'l-ceberût ve'l-melekût" şekliyle, Hz. Peygamber'in hamd, tesbih ve tekbir zikirlerinde tekrarlanmaktadır. (Bekir Topaloğlu, "Melik", *DİA*, XXIX/51)

13 Kahr, kudretiyle daima galip gelen ve istediğini yapan (gerektiğinde zor kullanarak) anlamlarında olup esmâ-i hüsnâ içerisinde sayılmaktadır.

14 İbdâ ve icâd kelimeleri Allah için kullanıldığında, örneği ve benzeri bulunmayan bir yaratmayı içermektedir.

15 "Oysaki sizi ve yapmakta olduklarınızı Allah yarattı." es-Saffât, 37/96.

16 Havâtır kelimesi, insanın iradesinin dışında zihnine gelen veya kalpte hissedilen düşünceler anlamında kullanılmaktadır. Zihne veya kalbe gelen bu düşünce Allah, şeytan veya melekler tarafından gerçekleşebileceği, buradan hareketle de; rabbânî, melekî, nefsanî ve şeytanî gibi kısımlara ayrıldığı kaynaklarda geçmektedir. Bazı kelâm âlimleri, insanın fillerinin, niyet, tayin ve azimden önce ortaya çıkan mana olarak açıklamışlardır. Yine âlimler tarafından insanın bunu fiiliyata aktarmadıkça mesul olmayacağını da belirtmişlerdir. (Daha geniş bilgi için bkz.: Bekir Topaloğlu-Ilyas Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, s. 122)

17 Bir zorunluluk olmadan yapılması veya yapılmaması mümkün olan bir hususta iki taraftan birini tercih etmeyi gerektiren nitelik anlamında kullanılır. Allah için kullanıldığında, mutlak hür, sınırsız ve karşı konulmaz olarak ifade edilir. İhtiyar ve meşîet kelimeleri de iradeye yakın anlamlarda kullanılmaktadır. İhtiyar birçok husus içerisinde hayırlı olanı tercih etmek, meşîet ise dileme anlamında olup Allah'ın mutlak ve sınırsız bir iradeye sahip olması anlamında kullanılır. Bu kavramlar hem Allah'a hem de insanlara nispet edilir. Aralarındaki fark ise Allah'ın iradesi sınırsız iken insanların iradesi sınırlıdır.

sıfatlarla muttasıftır. Eşyanın var olmasını takdir ettiği vakit, aynı zamanda irade etmiştir ve eşya da bir gecikme ve ileri alma olmadan yaratılmıştır. Her şey O'nun ilmi ve iradesine uygun olarak herhangi bir değişiklik olmadan vuku bulmaktadır. Eşyayı, fikri bir mülahaza veya zaman ayarlaması olmadan yaratmıştır. Bundan dolayı hiçbir durum, onu başka bir şeyle meşgul etmez.

Sem' ve Basar

Muhakkak ki Allah Teâlâ, her şeyi işitir ve görür. İşitilecek olan, ne kadar kısık sesli olursa olsun bu durum O'nu işitmekten alıkoymaz. Görülecek olan da ne kadar küçük/ince olursa olsun yine O'nu görmesinden alıkoymaz. Uzaklık onun işitmesine, karanlık da onun görmesine engel olmaz. O, kalp sahibi olmaksızın bildiği ve azaları olmadan yakaladığı gibi gözbebeği ve göz kapağına sahip olmadan da görür. (Aynı şekilde) Kulak zarı ve kulak olmaksızın işitir. O, aletsiz yaratandır. Çünkü O'nun zâtı, yarattıklarının zâtına benzemediği gibi onun sıfatları da yarattıklarının sıfatlarına benzemez.

Kelâm

Muhakkak ki Allah Teâlâ yarattıklarının konuşmalarına benzemeyen, zâtı ile kâim, kadîm ve ezeli bir kelâm (sıfatı) ile konuşur, emreder, nehyeder, va'deder ve uyarır. O'nun konuşması hava titreşimiyle oluşan veya cisimlerin çarpışmasından meydana gelen bir ses değildir. Aynı şekilde dudakların kapanması veya dilin hareket etmesiyle de oluşmamaktadır. Kur'an, Tevrat, İncil ve Zebur, Peygamberlerine indirdiği kitaplardır. Kur'an, dillerle okunan, Mushaflarda yazılı, kalplerde korunan, bununla beraber kalplere ve yapraklara yazılmakla ayrılmayı ve parçalanmayı kabul etmeyip Allah'ın zatıyla kadîm ve kâimdir. Müslümanlar, ahirette Allah'ı cevher ve araz olmaksızın görecekları gibi, Musa (a.s.)'da Allah'ın kelâmını ses ve harf olmaksızın işitti. Bu sıfatlar (yukarıda sayılan) O'nun ise o zaman; Allah, hayat, ilim, kudret, irade, sem', basar ve kelâm sıfatlarıyla hayat sahibidir, alîmdir, kudret sahibidir, irade sahibidir, işitir, görür ve konuşur. Yoksa (Allah), yalnız zatıyla bunları yapmaz.¹⁸

18 Musannıf'ın burada Ehl-i sünnet kelâm âlimlerinin, "Allah'ın zâtı da sıfatları da ezeldir; fakat sıfatlar O'nun zâtı ile kâimdir." fikrini benimsediğini görmekteyiz. Allah'a sonradan bir özelliğin ilişmesi olanaksızdır. Çünkü Allah'ın zatına sonradan var olan bir şeyin ilintileşmesi O'na bir eksiklik yüklemek anlamına gelir. Bu nedenle Allah'ın zâtı gibi sıfatları da ezeldir. Aynı zamanda O'nun zâtı ve sıfatları birbirinin ne tıpa tıp aynısı ve ne de gayrisidir. Bu kabulüyle Ehl-i sünnet, Allah'ın sıfatlarının zâtının aynı olmaması ile, Allah'ın sıfatlardan mürekkep bir varlık olmadığını, gayri olmaması ifadesiyle de Allah'ın sıfatlarının zâtı gibi ezeli olmasını vurgulanmıştır. (Bkz. Pezdevî, Ebû'l-Yûs Muhammed, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, (Ter., Şerafettin Gölcük), İstanbul, 1988, s. 52.) Kanaatimizce, Kelâm âlimleri Allah'ın sıfatlarını izahta; sıfat ile sıfatın işlevi ayırımına gitmemişlerdir. Hatta sıfatlarla işlevlerini aynı değerlendirmişlerdir. Bu durum sıfatların ezeliğini açıklamayı zorlaştırmıştır. Eğer sıfatların ezeliği ile işlevlerini ayırsalardı, Allah'ın konuşmasının ezelde tamamlanmış olmasına zorlayıcı bir durum kalmazdı. Allah'ın sıfatları zâtı gibi ezeldir. Ancak bu sıfatların ezeli olması onların işlevlerinin de ezeli olmasını ve ezelde işlevlerini tamamlamış olmalarını gerektirmez. Mesela fiili sıfatlar, özelliği itibarıyla tekrarlanırlar. Yani fiili sıfatlar, zamanın her anında işlevlerini yerine getirirler. Bu da onların ezeli olmasına zarar vermez. Aksine onların ezeliğini pekiştirir. Son tahlilde, ebedi olmayan yani işlevlerini zamanın her anında yapamayan bir sıfatın ezeli olması çok da önem arz etmemektedir.

Allah'ın Fiilleri¹⁹

Muhakkak Allah'ın dışında her ne varsa tamamen onun fiiliyle yaratılmıştır. Yine O'nun adaletiyle, en güzel en mükemmel bir şekilde de devam etmektedir. Muhakkak ki O, fiillerinde hikmet sahibi ve hükmünde de adalet sahibidir. O'nun adaleti kullarının adaleti ile kıyaslanmaz. Çünkü kul, başkasının mülkünde tasarrufta bulunduğu zaman zulüm yapabilir. Fakat Allah'tan zulmün sadır olması tasavvur olunmaz. Çünkü Allah'ın başkasının mülkünde tasarrufu mevzubahis olmadığından, zulüm yapması da düşünülmez. O'nun dışındaki insan, cın, melek, şeytan, sema, yer, hayvan, nebat, cevher, araz, idrak edilen ve hissedilen her şey, sonradan onun kudretiyle yaratılmıştır. Onları yokluktan yaratmıştır. Onların varlıkları yokluklarından sonradır.²⁰ Çünkü Allah, ezelde tek olup, O'nunla beraber başka kimse yoktu. Daha sonra kudretini izhar ve iradesini gerçekleştirmek için mahlûkatı yarattı. Bunu da ezeldeki iradesinin gerçekleşmesi için yapmıştır. Yoksa mahlûkata muhtaç olduğu için değil.

Yaratmak, meydana getirmek ve teklif gibi hususlar O'nun için gereklilik ifade etmez.²¹ Nimet vermek ve ıslah etmek onun mecburen yapması gereken bir iş değildir. O, ancak fazilet sahibi, ihsan sahibi, nimet veren ve minnet altında tutandır. Çünkü O, kullarını çeşitli şekilde cezalandırmaya ve musibetler vermeye kâdirdir. Bunların yapılması da çirkin bir iş ve zulüm olmayıp adaletin gerçekleşmesidir. Allah, kullarının itaatlerine karşılık va'd ve keremiyle hükmü gerçekleştiriyor yoksa gereklilik ve zaruri olarak değil. Çünkü O'nun üzerinde bir vücûbiyet, zulüm ve başkasının hakkının olması tasavvur edilemez. Aksine itaat konusunda Allah'ın hakkı kullarının üzerindedir. Bu da yalnız akıllı değil, peygamberlerin lisanı ile gerçekleştiği şekliyledir.

NEBEVİYYÂT

Muhakkak ki Allah, peygamberler gönderdi ve onların doğruluklarını apaçık mucizelerle destekledi. Onlar da Allah'ın emrini, nehyini, va'dini ve va'idini²²

19 Musannıf bu kısımda Allah'ın kendisiyle nitelenmesi veya nitelenmemesi caiz olan birtakım sıfatlardan bahsedecektir. Kelam kitaplarında fiili sıfatlar olarak nitelenen bu sıfatlardan bazıları şunlardır: yaratmak (tahlik), hidayet vermek, sapıklıkta devam ettirmek, peygamber göndermek, kulları öldükten sonra diriltmek, nimet veya azap vermek vb.

20 "İnsan düşünmez mi ki, daha önce o hiçbir şey olmadığı halde biz kendisini yaratmışızdır?" (Meryem, 19/67)

21 Musannıf'ın burada da Ehl-i sünnet kelam âlimlerinin "aslah" konusundaki görüşüne atıfta bulunmaktadır. O da şöyleki: "Allah'a herhangi bir fiili işlemek, hiç bir şekilde vâcib ve zorunlu olamaz. Kulları için aslah olan, yani kulun menfaatine en uygun ve en sâlih olan şeyleri yaratmak, Allah üzerine vâcib değildir. Bu sebeple Allah, kul için aslah olan bir şeyi terk edebilir." (Âmidî, Seyfuddin Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed, *Gâyetu'l-merâm fi ilmi'l-Kelâm*, Th. Hasan Mahmûd Abdullatif, Kahire, 1371/1971, s. 224) Aslah teorisini savunan ekol Mu'teziledir. Mu'tezile, diğer İslâmî ekollerden çok eleştiri aldığı bu konuda farklı düşünenleri barındırmakla beraber, genel olarak "kul için hayırlı ve elverişli olanı yaratmak, Allah'a vâcib olduğu" şeklindeki görüşü kabul eder. (Kâdî Abdülcebbar, Ebu'l-Hasan Abdülcebbar b. Ahmed, *Şerhu'l-usûl'l-hamse*, Th. Abdülkerim Osman, Kahire, 1385/1965, s. 310)

22 Va'd ve va'id kavramları tarihi süreç bakımından büyük günah işleyen kişinin durumuyla ilgili tartışmaların bir sonucu olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Anlam itibarıyla iyi ameller işleyen ahirette mükâfatlandırılması va'd, kötü ameller işleyenlerin cezalandırılması ise va'id olarak nitelendirilmektedir. Bu metindeki kullanım şekli, ahirette ceza ve mükâfatı gerektiren hususların peygamberler tarafından anlatıldığına işaret etmektedir.

kullarına ulaştırdılar. Böylelikle mahlûkata onların getirdiklerini tasdik etmek vacip oldu. Muhakkak ki Allah Teâlâ, kureyşli ve ümmî olan Nebî (a.s.)'ı, Arap, acem, cîn ve insanların tamamına gönderdi.²³ Onun şeriatıyla -kabul edilen hususlar hariç- diğer şeriatlar kaldırıldı. Onu diğer peygamberlerden üstün kılarak beşerin efendisi yaptı.²⁴ İmanın kemali için tevhidin birinci kısmı olan, "Allah'tan başka ilah yoktur." ifadesiyle beraber "Muhammed Allah'ın resulüdür." kısmını gerekli kıldı. Böylelikle mahlûkata peygamberin dünya ve ahirete yönelik getirdiği hususları tasdik etmesi vacip oldu.

SEM'İYYÂT

Muhakkak ki kulun imanı, peygamberin ölümden sonraki hayata dair söylediklerini tasdik etmeden kabul olmaz.²⁵

Bunların (peygamberin ölümden sonraki hayata dair söylediklerinin) ilki Münker ve Nekir'in sualleridir. Bu ikisi heybetli iki melek olup, kabirde kula -ruh ve ceset birlikteliği durumunda- tevhid ve risaletle ilgili şunları sorarlar: Rabbin kimdir? dinin nedir? peygamberin kimdir? Bu ikisi kabrin imtihan ehlidir. Onların sualleri ölümden sonraki ilk imtihandır.

Bir diğer husus kabir azabına inanmaktır. Muhakkak ki kabir azabı, hak olup cisim ve ruh üzerinde Allah'ın dilediği kadar devam etmesi onun adaletinin gereğidir.

Diğeri, iki kefeli ve dili olan (konuşabilen) mizana inanmaktır ki bunun büyüklüğü, semalar ve yerler gibi olup Allah'ın kudretiyle onda ameller tartılır. Ogün adaletin tam gerçekleşmesi için ağırlık ölçüsü, zerre ve hardal tanelerinden oluşur. Sevap sayfaları bir iyilik (hasene) şeklinde nur kefesine konulur ve bununla o iyiliğin derecesine göre Allah'ın lütfu keremiyle terazi ağlaşır. Günah sayfaları ise zulmet kefesine konulur ve bununla Allah'ın adaleti ile terazi hafifleşir.

Diğeri, sıratın hak olduğuna inanmaktır. Sırat, cehennem üzerinde kurulmuş, kılıçtan keskin, kıldan incedir. Kâfirler onun üzerinde, Allah'ın hükmü ile ayakları kayıp cehenneme düşeceklerdir. Müminler ise ayakları sabit kalarak, karar yurdu olan cennete ulaşacaklardır.

Diğeri, kendisine varılacak olan havza inanmaktır. Mü'minler, cennete girmekten önce sıratı geçtikten sonra, Hz Muhammed (s.a.s.)'in havz-ı kevserinden içerler. Bundan sonra artık asla susamazlar. O havzın genişliği sema kadar olup ona iki ırmak akmaktadır.

23 "Biz seni bütün insanlara ancak müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik; fakat insanların çoğu bunu bilmezler." (Sebe', 34/28)

24 "Siz, insanların iyiliği için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz..." (Âli İmrân, 3/110), "Muhammed, sizin erkeklerinizden hiçbirinin babası değildir. Fakat o, Allah'ın Resûlü ve peygamberlerin sonuncusudur. Allah her şeyi hakkıyla bilendir." (Ahzâb, 33/40), "...Bugün size dininizi ikmal ettim, üzerinize nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslâm'ı beğendim..." (Mâide, 5/3) ve benzeri birtakım ayetlerinden hareketle; hayırlı ümmetin peygamberinin de en hayırlı olacağı, son peygamber olması ve onun getirdiği dinin en son olduğu gibi hususlarla Hz. Muhammed (s.a.s.)'in diğer peygamberlerden üstünlüğü kabul edilmektedir.

25 Musannif, burada ahiret ahvalinden sırayla bahsedecektir.

Diğeri, hesap gününe inanmaktır. Mahlûkat hesap açısından farklı farklıdır. Kiminin hesabı ağır, kimininki hafif, kimi de hesapsız cennete girecektir ki bunlar derece olarak yakınlardandır (mukarrebûn). Allah peygamberlerden dilediğine, risaleti tebliğ edip etmediğini ve yine dilediği kâfirlere de peygamberleri yalanlayıp yalanlamadığını soracaktır. Aynı şekilde bidat ehline sünnetten, Müslümanlara da amelden soracaktır.

Diğeri, tevhid ehlinin, günahlarına karşılık çekeceği cezasından sonra cehennemden çıkacağına inanmaktır. Allah'ın fazl-ı keremi ile hiçbir ehl-i tevhid cehennemde kalmayacaktır.

Diğeri, peygamberlerin, âlimlerin, şehitlerin ve diğer müminlerin derecelerine göre şefaathlarına inanmaktır. Şefaathı bulunmayan müminleri Allah, fazl-ı keremi ile çıkaracaktır. Mü'minler orada kalmayacaklardır ki orada kalbinde zerre miktarı iman olan hiç kimse de kalmayacaktır.

Diğeri, sahabenin faziletine inanmaktır. Resulullahtan sonra insanların en faziletlisi Hz. Ebubekir sonra Hz. Ömer sonra Hz. Osman sonra Hz. Ali'dir. Bütün sahabe hakkında hüsn-ü zan sahibi olmak ve Allah ve resulünün onları övdüğü gibi övmek gerekir. Bunların hepsinin hakkında hadisler varid olmuştur. Kim bunlara yakinen iman ederse hak ehlinden ve sünnet cemaatinden olur (Ehl-sünnet ve'l-cemaat), dalâlet ve bid'atten ayrılır. Allah Teâlâ'dan kendimiz ve tüm Müslümanlar için kâmil iman ve dinde sebat istiyoruz. Muhakkak ki Allah merhamet edenlerin en merhametlisidir. Salât, Efendimiz Hz. Muhammed (s.a.s.) ve onun ashabının tamamı üzerine olsun.

KAYNAKÇA

- Âmidî, Seyfüddîn Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed, *Gâyetu'l-merâm fi ilmi'l-Kelâm*, Th. Hasan Mahmûd Abdullatif, Kahire, 1371/1971.
- Aydınlı, Osman, *İslam Düşüncesinde Aklileşme Süreci Mu'tezilenin Oluşumu ve Ebu'l-Huzeyl Allâf*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2001.
- Cürcânî, Seyyid Şerif Ali b. Muhammed b. Ali, *et-Ta'rifât*, Dâru'l-kitabî'l-Arabî, Beyrut, 1416/1995.
- Eş'arî, Ebû Hasan Ali b. İsmail, *Makâlâtü'l-İslâmiyyin ve ihtilâfu'l-musallîn*, Th., Nuaf Cerrah, Dâru Sader, Beyrut, 1429/2008.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, *Kavâidü'l-akâid*, (Mecmûatu'r-resâil içerisinde), Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 1971.
- Kâdî Abdülcebbar, Ebu'l-Hasan Abdülcebbar b. Ahmed, *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, Th. Abdülkerim Osman, Kahire, 1385/1965.
- Nesefî, Ebu'l-Muîn Meymun b. Muhammed, *Tabsîratu'l-edille fi usûli'd-dîn*, Nşr. Hüseyin Atay, Şaban Ali Düzgün, TDV Yay., Ankara, 2004.
- Pezdevî, Ebû'l-Yûrs Muhammed, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, (Ter., Şerafettin Gölcük), İstanbul, 1988.
- Topaloğlu, Bekir – Çelebi, İlyas, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, İSAM Yay., İstanbul, 2010.